

از میان جان و صمیم دل ، خداوند صاحب قرآن راسپاسگزارم . در هیچ کار از آثار ناچیزی که تاکنون عرضه داشته ام ، تا این حد، الطاف و امداد و عنایت پنهانی خداوند را آشکار ندیده ام . این معنی را که حافظ می گوید: «راهرو گر صد هنر دارد توکل بایدش» به عین و عیان مشاهده کردم . تازه کدام صد هنر؟ وصف الحال من به قول سعدی: «از صد یکی به جای نیاورده شرط علم» است . نیز این معنی را که گفته اند: توفیق عبارت است از موافق افتادن اراده الهی با آرزو و عمل انسان، نیک دریافتم .

خداوند شور و شوق این کار را، در دل جمعی از دانشوران و قرآن پژوهان جوان انداخت . هم «بیدالله علی الجماعه» را در کار دیدم و هم «بیدالله فوق ایذیهم» را . حاصل آنکه ، این کار حاصل عشق و توفیق است ، نه فقط محصول علم و تحقیق .

درباره نقش و نفوذ همه جانبه قرآن کریم در ذهن وزبان و جان و جهان انسان مسلمان ، در مقالات عدیده ای در همین دانشنامه (از جمله «فرهنگ آفرینی قرآن») سخن گفته ایم . نقش فرهنگ آفرینی و تمدن سازی قرآن کریم ، در میان همه کتابهای مقدس و آسمانی بی همتاست . جز قرآن کریم ، هیچ کتاب آسمانی دیگر نیست ، که حتی به ادعای معتقدانش ، به عین الفاظ وحی و وحیانی باشد . مصونیت قرآن از هر گونه افزود و کاست نیز در تاریخ ادیان و ادیان تاریخ سابقه و همانند ندارد . قرآن اساس قانونی و قانون اساسی ماست . چنانکه در عالم واقع هم بعضی از کشورهای اسلامی ، آن را «قانون اساسی» خود گرفته اند .

این اثر، یک اثر مرجع جمع و جور و مشتمل بر ۳۶۰۰ مقاله است . نیمی از آن معارف و مفاهیم و اصطلاحات خود قرآن است ، و نیمی درباره قرآن . از طول مقالات کاسته ایم ، و به تعداد و تنوع مقالات افزوده ایم . این کتاب ، یک «مرجع حاضر جواب» یا یک «مرجع زودباب» است . همان که در عرف زبان انگلیسی و درعالم مرجع نگاری و کتابداری به آن **quick reference** گفته می شود . به توفیق و تا بیید پیدا و پنهان الهی کوشیده ایم ، مدخل و مطلب مهم یا مفید و معتابهی از قلم نیفتد . اما خوانندگان نکته دان نباید انتظار داشته باشند که یک اثر دو جلدی و پر مدخل که میانگین طول مقالاتش حدوداً یک ستون است ، آخرین حرف و جامع ترین تحقیق را در هر زمینه عرضه بنارد و کمبود و کاستی نداشته باشد . به عبارت دیگر این اثر، عالماً و عاملاً طبق نوب و توقع همگان تنظیم و تدوین شده است ، نه بر وفق سلیقه دیرپسند خواص علما و اهل تحقیق ، که خود به اصلی ترین و اصیل ترین منابع ما در هر زمینه دسترسی دارند، و آب را از سرچشمه می خورند . به تعبیر خودمانی تر، بیشتر کوشیده ایم - و از هیچ کس نبوشیده ایم - که مرجعی مفید و خواندنی ، برای همگان فراهم کنیم ، تا اثری مهم و ماندنی ، و برای اهل تخصص . یکی از صاحب نظران با نوب در عرصه فرهنگ نگاری گفته است که همه نویسندگان طالب تحسین اند، مگر فرهنگ نگاران که حداکثر آرزویشان این است که با توییح مواجه نشوند . کمال ادعای ما این است که ادعای کمال نداریم . و هر نقد و نظر اصلاحی و سازنده را مقتم می شماریم و اگر به افتادگیهای مهمی برخوردیم ، یا ناقدان و خوانندگان به ما یادآور شوند، می کوشیم که آن شاءالله در چاپهای بعد با افزایش تکمله و مستدرک جبران کنیم .

اینک به اختصار، محتویات دانشنامه را مقوله وار و با ذکر نمونه هایی برای هر نوع از هر مقوله، مطرح و معرفی می کنیم :

معرفی دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی

• بهاءالدین خرمشاهی

اشاره

از آنجا که کتاب ماه درصدد معرفی دانشنامه قرآنی بود، لذا به صلاحدید آقای بهاءالدین خرمشاهی، بر آن شد تا پیشگفتار کتاب به قلم نامبرده را جهت معرفی آن، عیناً در اینجا منعکس نماید.

کتاب ماه دین

این کتاب، یک «مرجع حاضر جواب» یا یک «مرجع زودیاب» است. همان که در عرف زبان انگلیسی و در عالم مرجع نگاری و کتابداری به آن quick reference گفته می شود.

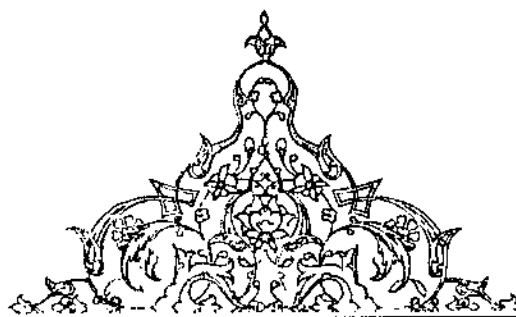
کتابخانه
تولیت

پیش
به تاریخ پژوهش

دکستان - آبهید
تیر ۱۳۷۷

اما خوانندگان نکته دان نباید
انتظار داشته باشند که یک اثر دو
جلدی و پرمدخل که میانگین طول
مقالاتش حدوداً یک ستون است، آخرین
حرف و جامع ترین تحقیق را در هر زمینه
عرضه بدارد و کمبود و کاستی نداشته
باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

این اثر، یک اثر مرجع جمع و جور و مشتمل بر ۳۶۰۰ مقاله است. نیمی از آن معارف و مفاهیم و اصطلاحات خود قرآن است، و نیمی درباره قرآن.

بنی اسرائیل، بنی نضیر، بنی قریظه، عاد، ثمود، (۱۰) ادیان و مذاهب و فرقه ها و مکتبها، مانند اسلام، یهود، نصاری، مجوس، صابئین، شیعه، معتزله، خوارج، مرجئه، حروفیه، زیدیه، شیخیه، احمدیه (قادیانیه)، اخباریه، مکتب تفکیک.

(۱۱) وقایع تاریخی، مانند یکایک غزوات پیامبر (ص)، صلح حدیبیه، افک، محنه.

(۱۲) علوم و فنون قرآنی، مانند علم مکی و مدنی، اسباب/ شان نزول، نسخ و منسوخ، اعجاز قرآن، قصص قرآن، تاریخ قرآن (و جمع و تدوین و کتابت قرآن و تحریف ناپذیری قرآن و رسم الخط و نقطه گذاری و اعجاز / تعجیم و تشکیل)، اعراب/ نحو قرآن، احکام قرآن (فقه القرآن)، محکم و متشابه، تفسیر و تاویل، تجوید، ترتیل، تغنی، توشیح، قرائت و اختلاف قرائت و احرف سبعة، ترجمه قرآن، اسرائیلیات، چاپ قرآن.

(۱۳) فرهنگ آفرینی قرآن، شامل مقاله ای به همین نام، قرآن و ادب فارسی، حافظ و قرآن، سندی و قرآن، ناصر خسرو و قرآن، سنایی و قرآن، نظامی و قرآن، عطار و قرآن، مثنوی/ مولوی و قرآن، شعر معاصر فارسی و قرآن، فرهنگ عامه و قرآن، ختم قرآن، ختم امن یحیی، ختم انعام، دعاهای قرآنی، استخاره، استخاره های شگرف، مسابقات قرآنی، کلام، عرفان، فلسفه، فلسفه علوم قرآنی، هرمنوتیک و قرآن، فلسفه تاریخ در قرآن، اصول فقه و قرآن، حجیت ظواهر قرآن، قدم و حدوث قرآن و دهها مدخل دیگر.

(۱۴) قرآن پژوهی، معرفی تحقیقات و آثار و کتب قرآنی، شامل معرفی تفسیرها، که در حدود ۳۰۰ تفسیر از مفسران شیعه و اهل سنت، اعم از فارسی یا عربی، قدیم یا جدید، معرفی شده است. معرفی ترجمه های قرآن به صورت مقاله و کتابشناسی، طبق الفبای نام زبانها مثلاً ترجمه آلمانی، ترجمه انگلیسی، ترجمه ایتالیایی، ترجمه روسی، الی آخر که درست یکصد صفحه از دانشنامه را در بر گرفته است. معرفی کتابشناسیهای قدیم و جدید که ارزش قرآن پژوهی دارد، از الفهرست گرفته تا الذریعه و معرفی دایره المعارفهای قدیم و جدید (نهایه الارب، نفائس الفنون، کشف اصطلاحات الفنون، تادایره المعارف تشیع و بزرگ اسلامی و اسلام طبع لندن) با برشمردن مقالات قرآنی آنها، معرفی فهرستهای نسخه های خطی قرآنی. و برای نخستین بار در عالم مرجع نگاری، در این اثر مرجع، کتابشناسیهای موضوعی - فی المثل درباره کشف الایات ها، یا نسخ و منسوخ، یا اسباب نزول، یا قصص قرآن و غیره - تدوین شده است. پایان نامه های قرآنی نزدیک به شصت عنوان معرفی شده است. کتابشناسیهای قرآنی همه معرفی شده است و برای نخستین بار «کتابشناسی کتابشناسیهای قرآنی» که بالغ بر ۱۰۸ اثر را معرفی می نماید کتابهای قرآن پژوهی یا کتابهای ذی ربط با قرآن از قدیم ترین آنها - فی المثل نهج البلاغه،

(۱) اعلام قرآن، الف) اعلام تاریخی. اعم از مثبت مانند یکایک پیامبران یا نیکانی چون لقمان، نوالقرنین، و کسانی که اشاره و تلمیحی به آنها هست مانند خضر، ابوطالب (ع)، حمزه (ع)، زنان پیامبر (ص)، دختران پیامبر (ص)، ساره، آسیه، هاجر، حضرت فاطمه زهرا (ع)، یا شخصتهای منفی آشکار یا پنهان مانند قارون، هامان، بلعم باعورا، سامری، ابولهب، ابو جهل. همچنین شخصتهای فراتاریخی مانند جبرئیل و میکائیل و مالک، و فرشتگان.

همچنین اعلام قصص (غیر از پیامبران) مانند کشتی نوح، جودی، سگ اصحاب کهف، زلیخا، بنیامین.

ب) اعلام جغرافیایی، مانند مدینه و مکه و مدین، غار حرا، بحر احمر، حدیبیه، صفا و مروه، مسجدالحرام، مسجدالقصی، بیت المقدس، مصر.

(۲) احکام قرآن (فقه و آیات الاحکام)، مانند وضو، تیمم، تهجد، حج، امر به معروف و نهی از منکر، خمس، زکات، ایلاء، طهار، جزیه، نکاح، طلاق، آبستنی، رضاع، متعه (ازدواج موقت).

(۳) سوره های قرآن، معرفی یکایک سوره های صد و چهارده گانه قرآن زیر نام سوره و برای آنکه یکصد و چهارده سوره، طبق حروف الفبا، پراکنده نشود، همه راهمراه با لفظ سوره آورده ایم؛ و ضمناً باز هم برای آنکه تشویش و تشتت خاطر برای خوانندگان پیش نیاید، سوره ها را طبق ترتیب و توالی و نظم قرآنی، مطرح کرده ایم.

(۴) آیه های نامدار، یعنی آیاتی که عنوان مشهوری دارند، مانند آیه نور، آیه الکرسی، آیه تیمم، آیه وضو، آیه افک، آیه تطهیر، آیه نفی سبیل، آیه سیف (نیز آیه صیغ)، آیه نجوی، آیه حذر، آیه مودت، آیه اكمال دین، آیه تبلیغ، و جمعا ۹۹ آیه معروف معرفی شده است، همراه با شرح و بسط لازم و کافی.

(۵) اصطلاحات و تلمیحات ادبی، مانند نارا، ابراهیم، حکمت لقمان، قمیص (پیراهن) یوسف، بیت العنکبوت، بضاعت مزاجه، سوط عذاب و دهها نظیر آنها.

(۶) اخلاق قرآنی، اعم از اخلاق حمیده (رحم، احسان، تواضع، انفاق، قرض، راستگویی)، و اخلاق ردیله (ازطمع، بخل، ریا، تجسس، دروغگویی، فاحشه / فحشا، زنا، مساحقه، نواط).

(۷) کلمات کلیدی، یا جوه و نظایر، یعنی کلماتی که دارای چندین معنی اند (سوه امر، کتاب، بیت، ریح، زبور، حق، حکم / حکمت، خلق / خالق و جمعا بیش از یکصد کلمه).

(۸) موجودات قدسی یا امور غیبی و قدسی، مانند آخرت، قیامت، معاد، بهشت، جهنم، برزخ، صراط، میزان، لوح، قلم، عرش، کرسی، بیت المعمور، رق منشور، اعراف، جن، کرامات، معجزات، شق القمر، وحی، حور، غلمان.

(۹) اقوام و طوایف، مانند مهاجران، انصار، بنی امیه، قریش،

کمال ادعای ما این است که ادعای کمال نداریم. و هر نقد و نظر اصلاحی و سازنده را مغتنم می‌شماریم.

تحقیقات و آثار و کتب قرآنی،
شامل معرفی تفسیرها، که در حدود ۳۰۰
تفسیر از مفسران شیعه و اهل سنت، اعم
از فارسی یا عربی، قدیم یا جدید،
معرفی شده است.

نزدیک به یکهزار زندگینامه از
قرآن پژوهان قدیم و معاصر در این
دانشنامه آمده است که حدوداً دویست
فقره آن زندگینامه خودنوشت به قلم
خود قرآن پژوهان معاصر است.

رادیو قرآن، سیمای قرآن، نمایشگاههای قرآنی، چاپخانه
های بزرگ ویژه قرآن.
۱۹) بلاغت و نحو قرآن، (نظیر فعل، فاعل، مسند
ومستندلیه، تشبیه، استعاره، مجاز و صدها اصطلاح دیگر).

نویسندگان دانشنامه

چنانکه اشاره شد، صاحب قرآن، حضرت خاندونسیحان،
شور و شوق یاری و همیاری با این دانشنامه رادر دل جمعی از
قرآن پژوهان فاضل و فرزانه انداخت، ودعوت این بنده درمانده
را به لطف و نرمخوبی و در عین حال سختکوشی خویش پاسخ
گفتند. این جانب فقط به عنوان همزه وصل عمل کرده ام.
البته حدوداً صد تا صد و بیست مقاله را نیز شخصاً نوشته ام.
اینک فهرست وار، برای تیمن و تبرک، و عرض سپاس قلبی،
نام این بزرگواران و حوزه نگارش هر یک را معروض می‌دارم.
۱) آقای حمیدرضا اژیر، مترجم و ویراستار آثار عیدیه، با
نگارش بیش از چهارصد مقاله در زمینه بلاغت و نحو و معرفی
قرآن پژوهی و قرآن پژوهان در مشهد مقدس.

۲) آقای مسعود انصاری، از علمای صاحب فتوای اهل
سنت، مترجم قرآن کریم به فارسی، با نگارش حدوداً چهارصد
مقاله در زمینه مفاهیم قرآنی، و تفسیر و مفسران اهل سنت.
۳) حجه الاسلام سید محمدعلی ایازی، صاحب آثار
قرآن پژوهی عیدیه به فارسی و عربی، از فضلالی حوزه علمیه
قم، با نگارش نزدیک به دویست مقاله، در زمینه تفسیر و
مفسران شیعه.

۴) خانم سامیه بصیر مژدهی، از ادبا و ادب پژوهان
ومثنوی پژوهان معاصر، و از همکاران دانشنامه ادب فارسی، با
نگارش بیش از ده مقاله در زمینه قرآن و ادب فارسی.

۵) آقای جویا جهانبخش، از ادبا و فضلالی بسیار جوان و
امیدآفرین حوزه علمیه اصفهان و شاهنامه پژوه، با نگارش یکصد
مقاله در معرفی رجال و آثار قرآن پژوهی.

صحیفه سجادیه، مسائل نافع بن ازرق، غریب القرآن زید
(متعلق به اواسط قرن اول و اوایل قرن دوم هجری) و
مجاز القرآن ابوعبیده معمر بن مثنی تا جدیدترین آثار قرآن
پژوهی مانند آثار نصر حامد ابوزید، یا زبان قرآن (مسعود
فراستخواه) یا آثار شادروان مهندس بازرگان و آثار فرزند برومند
ایشان مهندس عبدالعلی بازرگان، که جمعاً بیش از ۸۰۰ عنوان
کتاب در این دانشنامه معرفی شده است.

۱۵) قرآن پژوهان، از جمله و در راس همه یکایک چهارده
معصوم. علیهم السلام، خلفای راشدین، صحابه بزرگ و
قرآن شناس، مفسران، اعم از شیعه و اهل سنت، مترجمان
قرآن به هر زبانی، و معرفی قرآن پژوهان اعم از مشهور (از ابن
عباس و ابن مسعود و ابی بن کعب و مجاهد و سعید بن جبیر
گرفته تا علامه طباطبایی و دکتر وهبه زحیلی، و مرحوم
محمدجواد مغنیه) تا نامشهور یعنی محققانی که حداقل یک-
دو اثر قرآنی چاپ شده داشته باشند.

نزدیک به یکهزار زندگینامه از قرآن پژوهان قدیم و معاصر
در این دانشنامه آمده است که حدوداً دویست فقره آن زندگینامه
خودنوشت به قلم خود قرآن پژوهان معاصر است. این
زندگینامه‌های جان و جوهر دار، بیش از هرگونه مقالات و
مقولات دیگر، به زندگی و سرزندگی و خوشخوانی این دانشنامه
می‌افزاید و هر یک سند فرهنگی ارزشمندی است. گفتنی
است که مستشرقان اسلام شناسی هم که تحقیق قرآنی داشته
اند، در این اثر معرفی شده‌اند.

۱۶) قواعد و عبارتهای معروف، نظیر «القرآن یفسر بعضه
بعضاً»، «ایاک اعنی و اسمعی یا جاره»، «من خطوبت به»،
«راسخان در علم»، «سبع طوال»، «احرف سبعه / سبعه
احرف»، «راعنا / انظرنا»، «سمعنا و عصینا»، «حطه / باب
حطه»، «استشاه»، «گفتن ان شاه الله»، «استرجاع» (گفتن
انالله و انا الیه راجعون)، «شجره ملعونه در قرآن»، «قاب
قوسین» و دهها تعبیر دیگر.

۱۷) قرآن و هنر، با معرفی بیش از دویست قرآن خطی
نفیس (هر یک در یک مقاله مستقل)، معرفی قرآنهای هنری
و تاریخی مانند قرآن عقیق، قرآن نگل در کردستان، خط و
خوشنویسی قرآن، تذهیب، خوشنویسان قرآن، قرآن نویسان،
معرفی قرآنهای هنری متفاوت مانند قرآن تمام چرم پنج تنی،
نرم افزارهای قرآنی، خوشخوانیهای قرآن، موسیقی و قرآن.

۱۸) نهادهای قرآنی، معرفی دارالقرآن، دارالحفاظ،
مجالس درس / تفسیر قرآن، ناشران قرآنی از جمله، اسوه،
دفتر نشر فرهنگ قرآن، مجمع ملک فهد که در سال ۱۴۰۳ ق
در مدینه به صورت شهرکی تأسیس شده و مصحف المذنبه را
در دهها میلیون نسخه منتشر کرده است. معرفی مراکز تحقیقی
قرآنی مانند مرکز ترجمه قرآن مجید (در قم)، بنیاد پژوهشهای
اسلامی (در مشهد)، مرکز فرهنگ و معارف قرآن (در قم)،

۶) آقای فرزاد حاجی میرزایی، از فضلالی قرآن پژوه اهل
سنت، و از مترجمان کوشا و کاردان (که هم از عربی ترجمه
می‌کنند و هم از انگلیسی)، با نگارش بیش از شصت مقاله در
معرفی علوم قرآنی، و کتابهای قرآنی.

۷) آقای قوام الدین خرمشاهی، برادر هنرمند خوشنویس
این بنده و مصحح مثنوی بر اساس نسخه قویته، با نگارش
بیش از سیصد مقاله در زمینه معرفی سوره‌ها، و اعلام قرآنی.
۸) آقای دکتر ابوالقاسم رادفر، استاد ادب فارسی
در پژوهشگاه علوم انسانی و دانشگاههای تهران، با نگارش کلیه
مقالات مربوط به ترجمه‌های قرآن کریم و معرفی قرآن پژوهان
شبه قاره.

۹) آقای محمود سرمدی، متخصص علوم قرآنی و استاد
در رشته حدیث و قرآن، با نگارش بیش از یکصد و ده مقاله در
شرح کلمات کلیدی قرآن کریم، از نظرگاه وجوه و نظایر.

۱۰) حسن سیدعرب، فیلسف پژوه، واز همکاران دایره
المعارف تشیع و دانشنامه جهان اسلام، با نگارش حدوداً یکصد
مقاله در معرفی خورشناسان قرآن پژوه.

۱۱) آقای عبدالحسین شهیدی صالحی، از همکاران
اصلی دایره المعارف تشیع و نویسنده مقالات عیدیه برای
مستدرکات اعیان الشیعه، و نویسنده مقاله بسیار مفصل «تفسیر
و تفاسیر شیعه» در دایره المعارف تشیع، با نگارش بیش از
یصکد مقاله در زمینه زندگینامه‌ها و آثار قرآنی.

۱۲) آقای حسین فعال عراقی، ادیب و ادب پژوه، صاحب
چند تحقیق قرآنی، با نگارش حدوداً سیصد مقاله زندگینامه.
۱۳) آقای سیامک مختاری، حافظ قرآن کریم، و قرآن
پژوه نگارنده حدوداً پنجاه زندگینامه.

۱۴) آقای محسن معینی، قرآن پژوه واز همکاران دایره
المعارف تشیع، نگارنده بیش از هشتصد مقاله در زمینه مفاهیم
قرآنی، اصطلاحات و تلمیحات ادبی، آیه‌های نامدار،
زندگینامه‌ها، اخلاق، و موضوعات دیگر.

۱۵) آقای حامد ناجی، از فضلالی برجسته حوزه علمیه
اصفهان، محقق و مصحح چندین اثر فلسفی از ملاصدرا،
میرداماد، حاج ملاحادی سبزواری، نگارنده مقالات اسماءالله
الحسنی، و فقه قرآن. (در حدود دویست و پنجاه مقاله)

۱۶) آقای محمدعلی هاشم زاده، محقق و کتابشناس
و کتابنامه نگار در حوزه قرآن پژوهی، از همکاران مرکز فرهنگ
و معارف قرآن (قم)، نگارنده بیش از ده کتابشناسی موضوعی
برای این دانشنامه. از خاندونسیحان، خلاصانه مسألت دارم
که به این نویسندگان و همکاران قرآن شناس، سعادت حشر
مادام العمر باقرآن کریم و خدمت به معارف قرآنی عنایت فرماید.
واجر دوجہانی عطا نماید. [زندگینامه‌های کوتاه خودنوشت
اغلب این نویسندگان، به شرط آنکه آثار قرآنی چاپ شده دیگر
داشته باشند، در همین دانشنامه آمده است].